

Obsah

ÚVOD	2
ROZHLAS VE SVĚTĚ	
René Farabet (Radio France): BOSENSKÉ TVÁŘE Česká verze pořadu, který zvítězil na PRIX ITALIA 1998	3
ROZHLASOVÁ HISTORIE	
Seminář SRT na Prix Bohemia Radio 2002: Z osmi desetiletí českého rozhlasu	9
Jan Halas: Úvod do semináře	9
Josef Maršík: Rozhlas v bodě nula	10
Jiří Hraše: Skandál Radiojournalu s cenzurou	14
Eva Ješutová: Služba a pomoc rozhlasu obyvatelstvu po válce	17
Milan Rykl: Renesance rozhlasu v letech 1959–1968	20
Jiří Hubička: Rozhlasový dramatický seriál	21
Zdeněk Bouček: Xaverův příběh	23
Václav Moravec: Zpochybňování existence vysílatele veřejné služby v ČR v 90. letech	25
ROZHLASOVÁ TEORIE A PRAXE	
Seminář ČRo na Prix Bohemia Radio 2002: Priority zpravodajství regionálních a celoplošných rozhlasových stanic	29
I. panel: Priority zpravodajství regionálních rozhlasových stanic	29
II. panel: Priority zpravodajství celoplošných rozhlasových stanic	42
Vývoj výslovnosti českých samohlásek v rozhlasové praxi	49
Zvuková stránka řeči ve veřejných sdělovacích prostředcích	50
PŘÍLOHA	
Pavel Sladký: Počátky české rozhlasové teorie. Vývoj do roku 1948	52
DO ČÍSLA PŘISPĚLI	71
SUMMARY	71

Úvodem

Počátkem roku, kdy české rozhlasové vysílání oslaví své významné výročí, se vám dostává do rukou 8. číslo Světa rozhlasu, věnované z větší části těmto osmdesátinám. Řeklo by se v dnešní více než pragmatické době, že v uplynulých desetkách let bylo už vše řečeno a objeveno. Opak je pravdou. Existuje mnoho vzpomínek, článků, sborníků apod., jenomže jsou to práce dílčí, neúplné, disproporční, často tendenční. Různorodý pracovní tým, soustředěný v Odboru archivních a programových fondů a tímto oddělením také všemožně podporovaný a láskyplně opečovávaný, se důsledně řídí stejnými hledisky a jednotícími principy, a tak lze doufat, že vzniká souborné utříděné dílo, jež pravděpodobně v ostatních médiích nemá obdoby. Bohužel tento pracovní tým je podstatně limitovaný rozsahem publikace, který byl stanoven na 500 stran.

V tomto čísle Světa rozhlasu vás autoři kapitol seznámí s novými ucelenými pohledy nebo s pasážemi, které se právě s ohledem na omezený počet stran do tištěné publikace nevejdou. Po počátcích rozhlasového vysílání se seznámíme s cenzurou v Radiojournalu, připomeneme velký rozsah rozhlasové pomoci obyvatelstvu po válce a renesanci rozhlasu v šedesátých letech, zastavíme se u rozhlasového dramatického seriálu, přiblížíme nechvalně proslulou osobnost, skrývající se pod pseudonymem Xaver, a vzpomeneme zpochybňování existence vysílatele veřejné služby v ČR v devadesátých letech. Referáty byly předneseny na „historickém semináři“ SRTu na Prix Bohemia 2002.

V následující části sborníku se seznámíte s hlavními myšlenkami dalšího semináře na Prix Bohemia 2000 – Priority zpravodajství regionálních rozhlasových stanic a priority zpravodajství celoplošných rozhlasových stanic.

Zbývá dodat, že toto číslo otevírá český překlad dokumentární kompozice René Farabeta (Radio France) Bosenské tváře. Kultivované, výsostně aktuální dílo získalo hlavní cenu na Prix Italia 1998. Nechceme zapomínat ani na další aktuální otázky, proto jsme zařadili článek k vývoji výslovnosti českých samohlásek v rozhlasové praxi a teze z panelové přednášky k problematice zvukové stránky řeči ve veřejných sdělovacích prostředcích. V příloze pak najdete bakalářskou práci Pavla Sladkého Počátky české rozhlasové teorie.

Zdeněk Bouček

ROZHLAS VE SVĚTĚ

René Farabet (Radio France)

BOSENSKÉ TVÁŘE

Česká verze pořadu, který zvítězil na PRIX ITALIA 1998 v kategorii kulturní dokument

Překlad Miloslava Lázňovská, Anita Conrade

Dá se objektivně vybrat nejlepší rozhlasové dílo z celé světové produkce? Samozřejmě, že ne; porotci na soutěžích pouze konstatují, která práce jim připadá nejzdařilejší. Ocenění je tedy na všech festivalech přibližné, avšak vysoce pravděpodobné. Posлуhač či čtenář z profese nebude sledovat pořad jako zbožňovanou relikvii, tím by dílu i sám sobě udělal medvědí službu. Spíše bude uvažovat o tom, zda jeho stanice a on sám jsou schopni kultivované a hluboké reflexe současných problémů v tak krátkém produkčním čase, bude posuzovat strukturu, proporce, sevřenost pořadu a úroveň rozhlasového provedení, zváží, zda takové pojetí rozhlasové práce by zaujalo i jeho posluchače (anebo proč by je neoslovilo), v duchu si srovná francouzskou kulturní vytříbenost s domácími poměry, vezme si z díla inspiraci jak v pozitivním, tak negativním smyslu atdatd. Milá čtenářko, milý čtenáři, staňme se nyní čtenáři z profese.

Poznámka: ženská jména uvádíme v původním přepisu, tj. bez přechylování.

bz

„Kdo jsem, že mě nikdo nevnímá?“ ptají se anonymní tváře obyvatel Bosny a Hercegoviny. „Kdo jsem, když se neumím dívat?“ odpovídají spisovatelé z Bosny a z oblastí blízkých geograficky či intelektuálně.

V dokumentu vystupují Eqrem Basha (Kosovo), Velibor Colić (Bosna), Démosthénes Davvetas (Řecko), Nedim Gürsel (Turecko), Ismađ Kadaré (Albánie), Václav Jamek (Česká republika), Carol Mann (Velká Británie), Abdelwahab Meddeb (Tunisko), Jasmina Musabegović (Bosna), Kiffé Sélassié (Čad), Abdulah Sidran (Bosna) a Vidosava Stevanović (Srbsko).

Úvodem

Na začátku byly fotografické portréty anonymních obyvatel Bosny a Hercegoviny pořázené přímo uprostřed bosenského konfliktu.

Spisovatelé (z Bosny nebo z oblastí blízkých geograficky či intelektuálně), se budou ptát těchto tváří, pokusí se s nimi navázat dialog; přemýšlet jako tito lidé. Vyjádří své myšlenky písmem a slovem.

V místě, kde se střetávají kultury i náboženství, se tyto tváře setkaly s hrůzou.

Ale ani dnes v nás nemíní vzbuzovat soucit, chtějí, abychom nezapomněli. Abychom se na ně dívali tak, jako když se sami na sebe díváme do zrcadla. „Kdo jsem,“ jako by říkal každý z nich, „když mě nikdo nevidí?“ „Kdo jsem?“ je třeba zvažovat, „když se neumím dívat?“

Toto malé „dokumentární oratorium“, v němž se mísí psané a mluvené výpovědi, by nám mělo připomenout, že naše příběhy, stejně jako celé dějiny lidstva, je třeba chápat komplexně; nejsou pouze individuální, ale zároveň i společné.

O autorovi:

René FARABET

Narozen ve Vichy, Francie.

Doktorát v oboru francouzské literatury (Sorbonna).

Konzervatoř dramatických umění v Paříži.

Od roku 1969 vedoucí producent Ateliéru rozhlasové tvorby stanice France Culture.

Ocenění:

1971 Prix de la RAI

1979 Zvláštní uznání Prix Italia

1982 Premios Ondas

1983 Zvláštní uznání Prix Italia

1985 Prix Futura

1987 Prix Futura

1991 Zvláštní uznání Prix Futura

1993 Prix Futura

Účinkují:

Loleh Bellon, Jean Bollery, Jean Dautremay, Michel Hermon, Andrzej Seweryn, Andrée Tainsy

Realizace:

Philippe Bredin, Annick Bryen, Michel Creis, Gaspard de Besse, Claude Niort, Maryvonne Noël, René Farabet

Ve spolupráci s Laboratoří městského umění v Grenoblu (Philippe Mouillon, Maryvonne Arnaud)

Ž 3

Bosenské tváře.

M 3

Prolog. Na začátku tohoto pořadu byly fotografické portréty anonymních obyvatel Bosny a Hercegoviny, pořízené přímo uprostřed válečného konfliktu.

Spisovatelé z Bosny a z oblastí blízkých geograficky či intelektuálně se pokusí oslovit tyto tváře. Budou se jich ptát, pokusí se navázat s nimi dialog vedení snahou přemýšlet jako tito lidé a vyjádřit myšlenky slovem a písmem.

V místě, kde se střetávají rozličné kultury a náboženství, se tyto tváře setkaly s hrůzou. Ale ani dnes není jejich cílem vzbuzovat soucit. Tváře z Bosny chtějí, aby chom nezapomněli. Abychom na ně hleděli tak, jako když se díváme sami na sebe do zrcadla.

„Kdo jsem,“ jako by říkala každá tvář, „kdo jsem, že mě nikdo nevnímá?“

„A kdo jsme my, že se neumíme dívat“ – je třeba začít naši odpověď.

Ž 3

Bosenské tváře.

Muslimská svatební píseň
(Kacuni u Sarajeva)

• Spoušť fotoaparátu

M 1 Ismad Kadaré:

Mladá dvacetiletá dívka: / čeká ji život, / čeká ji mateřství, které jí dá dítě, / čeká ji otec, aby jí řekl, má dcero, jsem na tebe hrdý, / čeká jí její milý, aby jí vyznal lásku, / čeká ji vrah, aby ji znásilnil. /

A my celou tu dobu zůstáváme s rukama v klíně.

Ž 3 Jasmina Musabegović:

Znáš tu sílu, která nás zabíjí... My, my jsme mrtví.

V mých vlasech černý stín války.

M 3 Vidosava Stevanović:

Černý stín války.

Ž 3

V mých očích strach, / a na mých rtech smích. / A budu tak žít, mezi strachem a smíchem, dokud jeden z nich, ve mně nezmizí.

M 2 Velibor Colić:

První věc, která mne napadla, když jsem uviděl fotografii: „vida, fotoaparát zastavil život.“ Možná pět minut poté zastavila život děla...

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Stačí když řeknu, že se jmenuji Jasmina Musabegović – to je mé jméno a příjmení – a jsem odsouzena na smrt. Vesna, která je původem Chorvatka, ale byla prodána za Bosňana, takže se jmenuje Kulenovičová, bude rovněž odsouzena k smrti.

M 3 Nedim Gürsel:

Na nádvořích muslimských mešit jsou úplně nové náhrobní kameny. Takže hřbitovy se nacházejí zcela určitě nejen v okolních horách, ale i ve městě samotném. A co

mě zaujalo, to byla data úmrtí na většině z nich. Město se stalo jedním velkým hřbitovem mladých, kteří zemřeli dřívě, než zestárlí.

Ž 2 Eqrem Basha:

Vím, že v noci nespíte; já také ne. / Mnozí z nás potřebují čas, aby mohli milovat a tančit, / tančit tanec života a nikoli tanec smrti.

• Sarajevo (tramvaj, jukebox)

M 3 Nedim Gürsel:

Bylo tu i několik otevřených kaváren a pouštěla se v nich velmi nahlas hudba, téměř vždy rocková hudba, a mladí tam mohli vypít na terase několik piv, ale vždycky ve strachu.

Ž 2 Eqrem Basha:

V sarajevských krytech, / v srebrenických kostnicích, / pod stromy Igmanu, / hledám svou spálenou generaci. / Nestračujte se o mou budoucnost. / Pomozte mi ji najít.

M 1 Abdelwahab Meddeb:

Ta brunetka, ta dvacetiletá dívka, / vyzařuje jakýsi svit, / jistý druh nezlomné radosti, / zatímco všechno ostatní je ponořeno do stínu.

M 2 Démosthénes Davvetas:

Bylo to téměř jako stěna, která odrážela náš vlastní pohled na nás samotné. To nám umožňovalo cítit se velmi blízko toho, co se dělo v Sarajevu... Jako kdyby to byl náš autoportrét. Tedy, skutečný dialog.

M 1 Kiffé Sélassié:

Tuto zemi nejmenuji, protože je metaforou pro všechny země. Identita je něco, co se neustále proměňuje. Taková koncepce identity, která znamená, že já jsem já, a jak by řekl někdo jiný, on je on, nefunguje; část mne je v něm a část jeho zase ve mně. Je to pohyb ode mne k mému bratrovi, od mého bratra k mé sestře, a právě tyto křížící se pohledy, tyto zmnožené pohledy, tvoří naši identitu. Pravdivou nebo klamnou. Představa, kterou si o své identitě vytváříme, je stejně důležitá jako její základní, konkrétní prvky: například jazyk, území, na kterém jsme se narodili, výpravy nebo zkušenosti, které jsme prožili. Nepoznáváme jen ten geografický prostor, kde jsme se narodili, a dějiny, které tento prostor formují, ale máme také svůj osud svobodného člověka, který vzdoruje své vlastní identitě a který ji každodenně utváří. Žádná identita není ukončená. A pouze tradicionalisté nám říkají: „Ve jménu své identity, ve jménu svého národa, ve jménu své země, se musíš postavit na odpor.“ Ne, odpor klademe jen jako svobodní lidé. Moje identita nemá smysl, nemá význam jinak, než když ji mohu předat druhému, rozšiřovat pro druhého. Pokud ji mám uzavírat, pak takovou identitu odmítám. A to je identita, kterou nás chtějí vychovávat. Tím, že nás zavřou ve věznicích, v našich zemích. Takový druh identity je třeba odmítnout.

M 2 Velibor Colić:

Zavři oči, / silně, co nejsilněji, / a představ si růži. / Občejnou růži, / rudou, jako když roste v zahradě. / Zůstaň tak okamžik, / pak se znovu zamysli nad skutečností.

M 3 Démosthénes Davvetas:

Ta dívka byla krásná, ptal jsem se, jestli není slepá... Ostatně s tím se lze setkat u všech portrétů: dívají se, aniž by viděly, pronikají předměty, pronikají tedy i realitou. Absence vidění nám pak umožňuje hledat v nás

samotných. A to bylo to, co jsem našel na těch obrázcích, na těch fotografiích: tuto vnitřní nahotu. Proto jsem se cítil tak velmi blízko té dívce. Bylo to nahé, nahé jako... voda, mořská voda, ta je nahá... a tak to bylo.

M 2

Abdulah Sidran: Báseň na ulici. Slepec zpívá svému městu...

- Abdulah Sidran: Báseň na ulici
Slepec zpívá svému městu (...)

V polibcích jižního větru rozeznávám hlasy těch, kdož opustili město. Jako by plakali...
Spoušť fotoaparátu

M 1 Ismaď Kadaré:

Je to typický stařec/ z balkánské země./ Tisíckrát a tisíckrát mu popřáli to odvěké:/ ať máte spokojené stáří!

M 3 Démosthénés Davvetas:

Všichni tito lidé, v podstatě, nemají věk./ Čím víc jsem se díval na obrázky, tím víc jsem shledával, že nemají věk./ Muž s tváří samou vrásku a dívka s krásnou pleť: v podstatě jsem viděl, že jejich duše prožily stejnou situaci.

M 2 Velibor Colić:

Viděl jsem naše vlastní zrcadlo... ten starý pán... v podstatě jsem dostal/ album fotografií své vlastní rodiny.

M 3 Nedim Gürsel:

Je to typická tvář balkánských venkovanů. Na té tváři je vidět práci, slunce...

M 2 Velibor Colić:

Tvář, kterou jsem už viděl...

M 4 Václav Jamek:

Tvář, která musela prožít svůj život nastavená větru, slunci a mrazu: sevřené rty, aby se tak chránily před mrazem, mžourající oči, malý tvrdý knírek.

M 2 Velibor Colić:

Uprostřed svislá rýha/ rozdělující obličej na dvě části./ Odděluje Východ a Západ./ Studený Západ/ s jeho mrazivým chladem./ Tvář poraněná/ jako země./ A přesto tak mírná/ a tak moudrá /... jako Bosna.

Ž 1 Jasmina Musabegović:

My Bosňané... ti, kteří Bosňany opravdu jsme, my se navzájem okamžitě poznáme. Máme svoji národu... to se hned pozná, máme v sobě jiskru.

Ž 3

Je to otužilá, zvrásněná bosenská tvář. Věčná jako její vlast. Světlé oči připomínají vody Driny. Myslí ten utečenec na své syny-mučedníky ze Srebrenice? I tvá ruka, cizince, je poskvrněná krví jeho zrazených synů.

M 3 Démosthénés Davvetas:

Budí dojem lidí, jakými bychom mohli být i my, být na jejich místě, v kterémkoliv okamžiku života. Takže se ptáme, zda jsme udělali vše, co bylo třeba, abychom zůstali po jejich boku až do konce...

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Víte, po Sarajevu, je všechno jiné. A není to jen názor lidí ze Sarajeva. Sarajevo, Bosna jsou součástí celého světa. Stále se říká „barbarství, barbar“, když se hovoří o Bosně. Zapomíná se na ty, kteří bojují proti barbarství. To my proti němu bojujeme. Nezapomeňte! Ano, Evropa je kolébkou demokracie, ale v průběhu dějin byla i kolébkou barbarství. Takže barbaři jsme my všichni.

M 3 Nedim Gürsel:

Přibližně byl spočítán i počet granátů, které dopadly na město. Víte, byly jich více než dva miliony.

- Svatební muslimský tanec (Maoce – východní Bosna)
Spoušť fotoaparátu

M 1 Ismaď Kadaré:

Ze které etnické skupiny pochází tento muž?

M 3 Eqrem Basha:

Protože jsem Albánc, mnohokrát mě ve Francii překvapilo, když se mě ptali, „Vy pocházíte z Kosova, ale kde přesně Kosovo leží? Je v Řecku, Bulharsku, Makedonii nebo v Albánii?“ A několikrát se mě zeptali: „Vy jste Albánc? To znamená Libanonec?“ – „Ne, Albánc.“ – „Libanonec, vím, kde je Libanon“... Myslím si, že se moc dobře neznáme. Kdybychom se dobře znali, hodně věcí by se nemohlo stát.

M 2 Velibor Colić:

Od nepaměti existujeme my a ti druzí... my jsme odlišné bytosti. Po celé Francii se ví, že v Bosně je válka! „To se ovšem u barbarů stává, my jsme civilizovaní!“ Takže je to jiný člověk, je to člověk z Bosny, oběť... žid odněkud... černocho, muslim v Bosně. A v tom je ten „rozdíl“ – protože teď vím, že je to peklo být menšinou ve východní Evropě. Jsem „jiný“, žiji v exilu, jsem daleko od svého města, od své milované vlasti, Bosny. Jsem jiný.

M 1 (Velibor Colić)

Dnes večer přestaňte! Nestřílejte!

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Bolest...

M 2 Velibor Colić:

Bolest je velká./ A já vím velmi dobře, že od počátků působí zapřísáhlý nepřítel v literatuře pateticky./ Jak tedy vypsat tu obrovskou bolest bez patosu?

M 1

Město, celé město spí. Spí i jeho řeka, / jeho oranžové tramvaje, / střechy jeho domů, jeho kostelů, jeho mešit. / Spí školy, / nemocnice, fakulty/... Ulice/ a široké bulváry/... Ne, alespoň dnes večer nestřílejte! Přestaňte!

M 3

...Ano, je to zajímavé, jednou na francouzském jihu, v Die nebo ve Valence, byl to bar (částečně restaurace, biliárd a to co k tomu patří). Vstoupil jsem do baru, za nálevním pultem stál človíček v baretu. Se svým přízvukem jsem si objednal pivo: „Promiňte, pane, prosím...“ Podíval se na mě a řekl: „Jste cizinec?“ Odpověděl jsem: „Promiňte, ano, jsem cizinec.“ „Odkud? Jste Rus?“ „Ne, jsem z Bosny.“ „Proč jste tady? Tohle není žádné turistické středisko, pro cizince tu není nic zajímavého.“ Odpověděl jsem: „Víte, dnes večer se koná schůzka o válce v Bosně.“ Řekl: „Cože? Ono to ještě neskončilo?“

Ž 2

Jasmina Musabegović:

Drahý příteli,
drahý příteli, pověz mi, zda se naše hory radují z toho, že je osvobozuješ.

Ž 3

„Domy a všechno ostatní, co patří k člověku, je spálené.“

M 2

„ale země, ta dobrá bosenská země, ta zůstala,“ řekni mi to.

M 2 Démosthénés Davvetas:

Co to je tvář? Tvář, to je forma energie, je to magnetické jádro, které vás přitahuje.

Hotel Evropa

(hudba pro Sarajevo)

(Birgé, Vivet, Buirette)

Spoušť fotoaparátu

M 2 Démosthénés Davvetas:

Je to téměř vnitřní antropologie člověka. Jako kdyby to byla vnitřní tvář všech těch postav. A zároveň jsou to naše tváře, podobají se nám, odrážejí naše vlastní obrazy.

M 1 Ismađ Kadaré:

V pohledu této ženy jsou otázky, výčitky, názor. Žena, jejíž muž odešel do boje, kterého ztratila, kterého ve svém nitru znovu vytvořila, jenž dosáhl čistoty tím, že zaplatil vysokou cenu.

M 3 Eqrem Basha:

Byli to lidé, které jsem znal. Vlastně, nikoho z nich jsem neznal doopravdy... ale tváře mi říkaly hodně. Jsou to lidé, kteří prožili velkou tragédií...

Ž 2

...Opravdu mě znáte?!

Viděli jsme se na květinovém trhu, / v obchodě se svíčkami... /

Viděli jste mě rovněž na hřbitově. / Jsem tam každý den. /

M 3

To tam mám část svého života a celou svou rodinu.

M 2 Velibor Colić:

Tváře lidí zachycené fotografickým aparátem, jak víme, v tom je rozdíl. Možná, že pro vás je to pohled jakéhokoli občana. Pro mne ale ne, není to pohled ženy, která vychází z kina, nebo supermarketu, či pohled ženy čekající na vlak, který ji odveze na dovolenou... Toto jsou lidé, kteří viděli smrt.

M 1

Jako mlha, / sníh, / zapomenutý šátek z hedvábí, / odvrácená strana mince. / Bílá. /

Víc než všechny ostatní, / bílá je barvou smrti.

• Zpěv pastevců

(Rajaslje – hora Bzelavnica)

„Moje vesnice je blízko Mostaru“

• Spoušť fotoaparátu

M 2 Velibor Colić:

Oči, / velké jako vánoční koule; / slzy, řeklo by se, / (v nich zůstaly už provždy. / Ne, / nepláčou. / Tato bolest je hluboká. / Tato bolest je vyschlá.

M 1 Ismađ Kadaré:

Šedovlasá žena, blondýna, brunetka, rusovláska...

Ž 1 Jasmina Musabegović:

A já, já nosím své slzy. / Není to voda. / A možná proto se mi nedaří napsat román. Jsem... zevnitř.

M 1 Ismađ Kadaré:

Je to bolestiplná žena.

M 3 Abdelwabah Meddeb:

Zpěv sněhu – / za oponou větru

...Takže vítr a zpěv... Je tu něco jako dech, jako hlas. / Opona se pohně, když zavěje vítr, zašustí, zachvěje se...

M 4 Václav Jamelk:

Šedé vlasy jakoby opotřebované, trápené větrem, který je příliš dlouho šlehal. Je to tvář, která se přibližuje k místu, odkud se vítr patrně zvedl.

M 3 Démosthénés Davvetas:

Odejít, kam zamířít? / Vyjít ven, kam zamířít? / Všude jsou zdi. / Jediné východisko je „Poznej sám sebe.“

Ž 2 Vidosava Stevanović:

Na mém obličejí jizvy. / Moje paměť je dlouhá, / ale už dávno si nevzpomínám na nic dobrého. / Abych mohl žít, musím všechno zapomenout. / Vy také, od zítřka, / všechno zapomenete.

M 2 Velibor Colić:

Co mě zarazilo na zahraničních médiích, je anonymita. Oběti jsou úplně anonymní. A katani také. A druhá věc je zapomnění. Když se například řeklo: „V Sarajevu bylo dnes 15 raněných a 30 mrtvých“, tak zapomenout čísla je velmi snadné. Je to jen slabý křik, slabý hlásek, který řekne: „Bože, 15 mrtvých!“ Jsou jako cigarety v krabičce. Ale ten mrtvý je vždy bratr nebo matka nebo syn nebo něčí bratranec. A zkusím říci, „Bože, každý člověk, každý mrtvý, každá oběť, to je příběh, to je příjmení, to je jméno, to je prázdné místo. Ztratil jsem svého bratrance, zůstalo prázdné místo, prázdné navždy.“ A uvědomíme si to v té anonymitě? Protože jsme si už upravili ty nejstrašnější věci, které se stanou: a to je zapomnění. Kde je paměť? To jsou věci, které mě zarazily, a já se hněvám a řvu svým slabým hlasem.

Ž 1 Eqrem Basha:

Každý den za vás prosím Boha. / Za vaše srdce a za vaši duši. / Ať vám odpustí mlčení a hřích. / Nebot' jste viděli příliš našeho utrpení / a cítili jste se víc než špatně. / Naše krev vám způsobila bolest v srdci. /

Můj Bože, / chceš pomoci těmto lidem, aby zapomněli na mé neštěstí?

• Nábožný zpěv (mnichů)

(Visoko)

• Spoušť fotoaparátu

M 4 Václav Jamelk:

To dítě je krásné, i s těmi tmavými horizontálami, které dávají rádk jeho tváři, s těmi pihami, s tím černým pohledem, s těmi dlouhými a rozčuchanými prameny vlasů.

Ž 2 Vidosava Stevanović:

Zítřka ze mne možná bude basketbalistka, možná hu-debnice. Ale v žádném případě ze mne nebude kriminálnice, uchazečka o místo v armádě.

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Víte, po celou válku jsem neměla sny. Snem byla realita... Možná se mi nějaké sny zdály, ale nepamatuji si je. Přišel mír. A mně se znovu vrátily sny, samozřejmě většinou spjaté s tím, co jsem prožila. Zvláštní je, že se mi zdály sny, ve kterých se objevovaly koncentrační tábory z II. světové války, kterou jsem nezažila. Ale kulturní povědomí učinilo z těchto míst fašistický mýtus, mýtus všeho, co se fašismu podařilo realizovat: vyhladit národ. Takže v tom snu jsem byla zároveň židovkou i muslimkou, někým, kdo se snaží uniknout. Ale nedaří se mi to, chytí mě a já čtu: Osvětím. U nás se říká: „Sbohem Osvětím, dobrý den Sarajevo!“ Ve své mysli, ve svém podvědomí, jsem si spojila ty dva světy, pro mne jsou stejné a pro historii také, protože Sarajevo, to je také koncentrační tábor. Ale já jsem se přestěhovala, a to je

můj osud, a konečně se mi podařilo uvolnit strach, který jsem v sobě nosila celou dobu.

Ž 2 Carol Mann:

Před týdnem jsem se vypravila do Osvětimi-Březinky. Nad vchodem do Osvětimi je známý nápis „Arbeit macht frei“. Brána je velmi malá. Projdou jí jen čtyři lidé najednou. Obludnost věci není v její fyzické velikosti, ale v znásobení lidského jedince. Osvětim není nelidská, je to „modul“ podle Le Corbusiera, je to hrůza. Lidská bytost zredukovaná na samu podstatu. V souhrnu to můžeme vidět ve vitrínách osvětimského muzea: vagon bot, vlasy, brýle – dětské soupravičky – a všechny ty šaty. A veškeré ty předměty začínají požírat moli. A to je děsné. To se stává i s pamětí. A tak je na těchto fotografiích zachycená individuální bolest... a co po ní nakonec zůstane?

M 1 Kiffé Sélassié:

V souvislosti se situací, ve které se nachází Sarajevo či jiné podobné země... mohl bych jmenovat Rwandu – myslím na ostrov Goré, který je považován za Osvětim Afričanů, černochů. Po celá století na tento ostrov, který se nachází v blízkosti Dakaru, odváželi mnoho mladých Afričanů, kteří byli prodáváni do otroctví. Už když je nakládali do lodí, které je odvážely do Ameriky, věděli předem, že sedm z deseti dětí, které nastupovaly na loď, zemře během transportu. A to trvalo celá staletí. A ani tady neexistuje žádná kolektivní vinna. Domnívám se, že vždy, když vyslovíme: „Ten a ten národ je vinen“, mýlíme se. Musíme říci „Ta a ta osoba z tohoto národa je vinná“, je nutné ji jmenovat, musíme hovořit jasně. Pokud skutečným viníkům nedáme tvář a nebudeme je jmenovat, umožníme jim, aby dále zneužívali svých masek, které nosí proto, abychom je pokládali za nevinné. A protože nad nimi nevynášíme rozsudky a budeme se stále spokojovat se slovy, budou se tytéž zločiny znovu opakovat, což znamená: „Sbohem, Osvětimi, dobrý den, Sarajevo. Sbohem, Sarajevo, dobrý den, Kosovo. Sbohem, Kosovo, dobrý den, Rwando. Sbohem, Rwando...“ a tak to bude stále pokračovat...

Ž 2 Eqrem Basha:

...Otevřeli znovu školu./ Usazení na svých židličkách jsme se spočítali./ Byla nás tu sotva polovina./ Naše škola s rozbitými okny, s pobořenými zdmi a se zbytky střel je sevřená pytlí s pískem.

M 3 Nedim Gürsel:

Díval jsem se na ty tváře, které odrážejí úzkost, neboť každá z těch tváří vypráví příběh, je to osobní, subjektivní příběh. Ale každá budova má také svůj příběh, který je objektivní, obecný, příběh jednoho národa. A když jsem se ocitl před tolik známou a teď zničenou knihovnou – nad spálenými zdmi bylo vidět modré sarajevské nebe – řekl jsem si: „I toto je ničení, zničení tisíců muslimských rukopisů.“ Takže celá paměť jednoho národa byla vymazána.

M 2 Velibor Colić:

Ještě před vypuknutím konfliktu v Bosně se novináři ptali Miguela de Unamuno na válku ve Španělsku ve 30. letech. „Pane Migueli, byla literatura v době války důležitá?“ Odpověděl: „Nevím. Ale proč pokaždé, v každé válce, páli-li barbaři knihy?“ Takže to není náhoda, když byla sarajevská knihovna zničena. To není náhoda, tisíce a tisíce svazků zničených v soukromých knihovnách.

M 3 Nedim Gürsel:

Sead mi hodně vyprávěl. Například jsem se ptal, jak byl zraněn. Tehdy studoval na právnické fakultě a chystal se ke zkouškám. Velmi často byl hlášen poplach a on odcházel do sklepa jako všichni ostatní. Ale jednoho dne toho měl už dost. Řekl si, „Musím se učit na zkoušky.“ A jedna ze střel ho zranila. Také mi řekl, že nepocítoval žádnou nenávisť, z toho prostého důvodu, že jeho matka byla Srбка. Víte, hodně manželství bylo smíšených...

- Rocková hudba ze Sarajeva
- Spoušť fotoaparátu

M 4 Václav Jamek:

Třetí stará žena z této skupiny, možná mladší než ty ostatní. V černém, ve smutku po manželovi nebo po synovi? Dokonce i její vlasy jako by se téměř bály zešednout.

Kdyby bylo třeba vybrat tvář pro Bosnu, myslím, že by to byla tato.

M 1 Abdelwahab Meddeb:

Dva prameny v mramorovém útesu

M 2

Dva prameny, plné vody, protože máme dojem, že tyto dvě oči jsou uplakané... Sráz, hráz... Zrnitá pokožka, jako by z kamene, stejně drsná jako jiskřivý mramor... Neopatrné zrnko písku v mramoru...

M 1 Ismael Kadaré:

Je to matka./ Mléko, které živilo její děti, bylo samotnou substancí člověčenství./ Její tělo také, dokud bylo mladé./ Její dnešní vrásky, její bílé vlasy,/ vůně chleba, který pekla,/ to všechno patří k lidskému druhu./ Ale existují pracovní, generální štáby, kluby, tajná setkání,/ kde si myslí opak.

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Neděle, 11 hodin.

Rychlým krokem, s roztěkaným pohledem, spěchá do katedrály na mši.

Ž 3

Zvony a hlas muezzina...

Ž 1

Po kom nosí smutek?

Ž 3

Ve své knihovně mám samozřejmě Korán, své Bible, své Tóry, své haggády... jsou součástí mé kultury.

M 2 Vidosava Colić:

*Ó můj lide,/ existuje Bůh!/
Ó Bože,/ můj lid existuje?*

*Nevymysleli jsme snad modlitbu kvůli Bohu.../
Nebo jsme snad vymysleli Boha/ kvůli modlitbě?*

- Svolávání k modlitbě (Travnik)
- Spoušť fotoaparátu

M 2 Nedim Gürsel:

Je to pravda, v Sarajevu jsem viděl jen málo věcí, téměř nic!

M 3

Neviděl jsem krutosti války. Viděl jsem jen dopad války na město, ale také na lidi.

M 1

Neviděl jsem například lidi, jak pod deštěm střel, stojí ve frontě na chleba. Ani ty, kteří zemřeli, když šli pro vodu. Neviděl jsem, jak se tudy valí krev, ani psy, kteří ji chlem-

tali. Neviděl jsem, jak házeli do řeky dívky, které předtím znásilnili. Ani děti rozdrčené tanky, ani ty, kteří zemřeli na mučidlech. Ne, v Sarajevu jsem neviděl nic. Dokonce ani děvčátko zraněné při návratu z pohřbu své matky ostřelovačem. Netrpěl jsem hladem, nepoznal jsem strach. Neviděl jsem lidi, kteří zešleli a žijí v desivém snu, ze kterého se už nikdy neprobudí. Neviděl jsem dokonce ani mrtvé, ale viděl jsem jejich hroby. Data narození se různila, ale datum jejich smrti bylo stále stejné.

M 3

Zákaz vycházení platil stále, ale jakmile přišel večer, když nastalo jakési uklidnění, vyšli lidé ven. A najednou jsem uviděl množství zmračených lidí, lidí, kteří se behali...

M 1

Je to pravda, válku jsem neviděl./ Ale viděl jsem její tvář./ Sarajevo, má láska./ Nezapomenu.

M 2 Velibor Colić:

Tváře ztrhané bolesti,/ němou hrůzou,/ jako kdyby je modeloval Amedeo Modigliani./ Oči rámované hlubokými stíny,/ rty dychtící po slovech/ a kolem krku řetězky z penížků, ozdoba z jiných časů./

Člověk, kterému způsobili bolest,/ ale on nechová nenávist. /

M 3 Abdewabah Meddeb:

V podstatě figura od Greca.

M 4

Ano, protáhlá tvář.

M3

Trochu protáhlá, ano.

Ž 2 Vidosava Stevanović:

Na mé tváři/ se zračí každodenní úsilí vynaložené na přežití války./ Přežít osvoboditele i katany,/ nacionalistické vůdce a generály, kteří masakrují děti./ přežít špatné básníky a bandity, kteří se stali hrdiny.

M 1

Nacionalismus jako ideologie je první příčinou této války a všech soudobých válek.

Ž 2

Přežijí. Ale oni přežijí také a vy se s nimi zítra setkáte na oficiálních návštěvách u vašich prezidentů.

Ž 3 Jasmina Musabegović:

Kolik utrpení může zůstat v jednom jediném oku!

M3

Někteří přece musejí zůstat naživu...

hudba

- Abdulah Sidran – Nako ipak mora
- Někteří přece musejí zůstat naživu (...)
- Na našem čele, jedovatý květ (...)
- Snažně prosíme (...)
- A nic se neděje (...)
- Spoušť fotoaparátu

M 1 Ismađ Kadaré:

Křehká./ snadno zranitelná urážkou a nedostatkem úcty./ snadná k přečtení, když říká „dobrý den“ ve dveřích pracoviště nebo kavárny/ – je to jedna z těch tisíců tváří, která zpochybňuje ty předsudky o lidech z Balkánu./ podle nichž jsou prý schopni jen barbarství a destrukce.

Ž 3 Jasmina Musabegović:

Vracíš se z mešity, svatý muži? Vystavěl si ve svých modlitbách znovu všechny naše pobožené chrámy?

M 4 Václav Jamek:

Nevím vůbec proč, ale řekl bych, že ten muž je vysokoškolský učitel, dokonce lingvista.

M 2 Velibor Colić:

Spisovatel je jediným synem své mateřštiny...

M 3 Vidosava Stevanović:

Kdysi, v bývalé Jugoslávii, se hovořilo jedním jazykem, srbochorvatštinou, která měla svoji gramatiku a svoje pravidla. A jednoho dne, když se politikové rozhodli, ten jazyk zmizel. Ale já píši stále ve stejném jazyce. Jsem srbského původu, náhodou, nikoli z vlastní vůle. Myslíím, že politika směšuje věci, které se míchat nedají. Nemíí nutně separovat, dělit jazyk. Jazyk, to není nějaký předmět...

Ž 1 Jasmina Musabegović:

Byl to srbsko-chorvatský jazyk: nebylo v něm místo pro Bosňany, pro Černohorce. Jakým jazykem jsem mluvila já, z Bosny, bosenská muslimka, při takovém dělení? Raději říkám: je to jazyk jižních Slovanů, kde se každý dialekt podílí na jeho plnosti, tvoří mozaiku, obraz tohoto jazyka, který byl mylně nazýván „srbochorvatštinou“. To slovo říká: „srbský a chorvatský“, ostatní neexistují. Ale ostatní existovaly! Víte, v Srbsku se mluví oficiálně srbsky, dialektem „ekavica“, ačkoliv v Bosně se nikdy tímto dialektem nehovořilo. V Chorvatsku se mluví chorvatsky. V Bosně se oficiálně hovoří srbsky, chorvatsky a bosensky. To záleží na vás, ale je to tentýž jazyk. Takže oni chtějí vědomě vymazat dokonce i jazyk.

M 2 Velibor Colić:

Jako kdyby naše tváře.

Je to, jako kdyby naše tváře byly už jen jednou jedinou. A všechna naše bolest se stala jen její.

Tolikrát jsme odešli, tolikrát jsme se vrátili.

Voda, kterou pijeme, vzduch, který dýcháme, země, po které chodíme...

Bůh, kterého prosíme, hlas, který vychází z našich hrdel...

Naši vzácní mrtví, naši zmizelí a naši ponížení...

Náš smutek, náš nekonečný smutek.

Je to, jako kdyby naše tváře byly už jen jednou jedinou. Jen jeho...

M 3

Epilog. Toto malé „dokumentární oratorium“, v němž se mísily psané a mluvené výpovědi, chtělo připomenout, že naše příběhy, stejně jako celé dějiny lidstva, je třeba chápat komplexně. Že nejsou pouze individuální osudy, ale máme společné příběhy.

O obrazech z Bosny hovořili tito evropsští literáti:

Eqrem Basha, Kosovo

Velibor Colić, Bosna

Démosthènes Davvetas, Řecko

Nadim Gürsel, Turecko

Ismađ Kadaré, Albánie

Václav Jamek, Česká republika

Carol Mann, Velká Británie

Abdelwahab Meddeb, Tunisko

Jasmina Musabegović, Bosna

Kiffé Sélasie, Čad

Abdulah Sidran, Bosna

a Vidosava Stevanović, Srbsko.